

infrastruktúrája hagy kívánnivalót maga után, Európa kommunikációs rendszerében betöltött, egyre inkább felértékelődő szerepe a tanulmányokból egyértelműen kiderül, azzal a megköttéssel, hogy a térségbeli érdekek és az Európai Unió érdekeinek összehangolása nem mindig zökkenőmentes.

A függelékben további két hazai Balkánkutató műhelyről (Magyar Természettudományi Múzeum, Pécsi Tudományegyetem Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja) olvashatunk rövid bemutatást.

A kötet magán viseli a többszerzős munkákra általában jellemző hullámzó színvonalat. Egyes tanulmányok színvonala a szakma csúcsát képviseli, míg vannak a kötetben hullámvölgyek is. Reméljük, hogy a folytatásban ez az ingadozás fokozatosan kiegyenlítődik a jelen munkában is megtalálható magas szakmai nívón. A hullámzó színvonal mellett más kritikai észrevételünk a témák esetlegességére vonatkozik. Ahogy korábban is említettük, az éghajlatváltozást nem tekintjük a magyar–balkáni kapcsolatok sarkalatos elemének, ugyanakkor a demográfiai folyamatokat, a gazdasági kapcsolatokat vagy a tágan értelmezett biztonsággal (katonai, jogbiztonság, illegális mozgások, egészségügyi biztonság, környezetbiztonság stb.) kapcsolatos témákat például igen. Mivel remélhető-

leg egy sorozat első eleméről van szó, és a fenti hiányosságokat betudhatjuk annak, hogy egy első kötetben nem lehet minden témát kimeríteni. A folytatásban pedig bőven adódhat alkalom a többi, esetenként általunk fontosabbnak ítélt kérdés kifejtésére is.

Kiknek ajánlhatjuk a könyvet? Nyugodt szívvel bárkinek, aki érdeklődik kontinensünk egyik legizgalmasabb és sok tekintetben legbonyolultabb térsége iránt. Egyaránt hasznára válhat szakembernek, laikus érdeklődőnek és (a szerkesztő által az előszóban megfogalmazott céloknak megfelelően) politikusoknak egyaránt. Olyan múról van szó, mely hosszú kihagyás után újra a tudományos gondolkodás és párbeszéd témái közé emelte a Balkánt, azt a térséget, ahol hazánknak helyzetéből, lehetőségeiből és múltjából adódóan a jelenleginél sokkal intenzívebben és markánsabban kellene jelen lennie. Igazi vitaindító mű, aminek legfőbb erénye a térséggel kapcsolatos tudományos diskurzus megindítása lehet. (*Glatz Ferenc szerkesztő: A Balkán és Magyarország. Váltás a külpolitikai gondolkodásban? Budapest: MTA Társadalomkutatató Központ–Európa Intézet, 2007, 430 p.*)

Reményi Péter

tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja

„Az önszerveződő civil világ tartja hátán a mindenkori államot”

2007. január 31-én került sor Kukorelli István *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* című tanulmánykötetének bemutatójára. Az időpont – lehet, hogy véletlen egybeesés miatt – jelképes értékű: 1946. január 31-én fogadta el a Nemzetgyűlés az 1946. évi I. törvényt – a szerző megfogalmazásában –, a „kis-

alkotmányt”. A kötet vizsgálódásának homlokterében a cím által is sugallva az a kérdés áll, hogy milyen történelmi, társadalmi és közjogi előzmények nyomán szervesült a magyar jogrendszer napjaink közjogi intézményrendszere, amely folyamatban 1848, 1946 és 1989 ívének felrajzolásával a szerző kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a „kisalkotmányoknak”.

A Századvég Kiadó gondozásában megjelent válogatás egyaránt tartalmaz korábban

már publikált tanulmányokat és eddig még nyomtatásban meg nem jelent előadásokat. A négy fejezetre tagolt kötet a közjogtörténet, az alkotmánybíróvási működés és szerepfelfogás, valamint a parlamenti jog tárgykörébe tartozó tanulmányok mellett tisztelgő, emlékező beszédek írott változatát is tartalmazza.

A közjogtörténeti tanulmányok címet viselő fejezet változatos témákat ölel fel: a kötet címadó tanulmánya mellett megtalálhatók benne mind a nemzeti jelképekről, állami felségjelvényekről, a „kisalkotmány” közjogtörténeti jelentőségéről szóló értekezések, mind az Alkotmány (határon túli magyarokra vonatkozó) felelősségi klauzulájának értelmezési lehetőségeiről, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának mai üzenetéről, vagy a tízéves ombudsmantörvény kapcsán az országgyűlési biztosok tevékenységéről szóló elemzések. A Holló András által – méltató beszédében a szerző középiskolás ambícióira utalva – „közjogi régészkedés”-nek nevezett műfajt a magyar közjog oktatásáról és a magyar állam 1949 és 1989 közötti történetéről szóló írások képviselik. A fejezet különlegessége a magyar államalapítás és a magyar állam ezeréves emlékének megörökítéséről szóló – az igazságügyi miniszter felkérésére készített – saját törvénytervezet, amely megítélésem szerint átfogóbb és kifejezőbb, normatív megfogalmazása az államalapítás emlékének, mint ami a Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény rendelkezései közül kiolvasható.

A kötet címadó tanulmánya a közjogtörténeti tanulmányok sorában is az első. Magyarország 1989-ben történt, alkotmányjogi újramodernizálására utalva a szerző megállapítja: „A modernizáció a nemzetközi feltételek szerencsés megléte mellett azért lehetett sikeres, mert a közjogi gondolkodásnak és az

alkotmányos intézményeknek voltak nemzeti hagyományai, amelyekre építeni lehetett.” A szerző a magyar állam történetének kiemelkedő eseményeit veszi sorra, amelyek közül jó néhány egyúttal a közjogi hagyományok kialakulásának meghatározó állomásait is jelenti. Szemléletes ívet vázol fel, összekapcsolva 1848, 1946 és 1989 közjogi vívmányait. 1848 és 1989 egyik kiemelkedő, közös vonása, hogy mindkét korban, „Petőfitől Széchenyiig terjedő széles réteg” akarta a változásokat, amely egyúttal képes volt arra is, hogy a rendszerváltó törvényeket az utolsó rendi országgyűléssel fogadtassa el. Az 1946-os „kisalkotmányt” a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások résztvevői jól ismerték: annak számos rendelkezését szó szerint is átemelték az 1989-es alkotmányba. Az 1989-es alkotmányozás eredményeként újra a közjogi rendszer részévé váltak tradicionális jogintézmények (Számvevőszék, önkormányzatok, a közigazgatási bíraskodás egyes elemei) és új intézmények tettek lehetővé a hatalommegosztás rendszerének árnyaltabb kiépülését (állampolgári jogok országgyűlési biztosa, Alkotmánybíróság). A fenti jellegzetességek áttekintése után, a szerző egy alkotmányozási zsinórmértékül szolgáló gondolattal összegzi megállapításait: „Az alkotmányos rendszer s ennek legfőbb eleme, az állam modernizálásakor kalandozások és felfokozott kísérletező kedv nélkül, az intézmények történelmi logikáját, az alkotmányos rendszer stabilitását – és nem kis mértékben a szervesülésre esélyt adó nemzeti jellegét – megőrizve szabad előre haladni.”

Az alkotmánybíró(ság) szerepfelfogása címet viselő fejezet a képviseleti és a közvetlen demokrácia viszonya, az országos népszavazási kezdeményezések hitelesítési eljárása, valamint az Alkotmánybíróság létrejöttének, jellemzőinek tárgykörében született elemzések mellett in-

terjüket is tartalmaz. Ezek között egyaránt találhatunk a szerző alkotmánybírói megbízatásának kezdetén (1999) és a legutóbbi időszakban (2005) rögzített beszélgetéseket – melyek összevetésével megállapíthatjuk: az alkotmánybírói szerepfelfogás hatéves távlatban is következetes, a megbízatással szükségképpen együtt járó dilemmák változatlanok.

E fejezetből is a címadó tanulmányt emelném ki: az írás egy 1996-os tudományos tanácskozáson elhangzott előadás vázlatja, amelynek külön jelentősége, hogy a szerző alkotmánybíráskodásról vallott gondolatait a saját alkotmánybírói megbízatását megelőző időszakból közvetíti. A szerző az Alkotmánybíróság szerepfelfogásának alakítójaként öt visszajelző rendszert különít el: a közvéleményt; a politika, a pártok és a parlament hármas egységét; a szakma és a jogtudomány visszajelzéseit; a nemzetközi megítélést; valamint az önreflexiót. A szerző a továbbiakban saját oldaláról, a jogtudomány nézőpontjából közelít a kérdéshez: a testület intézményes, jogszabályi kereteit, az alkotmánybírák szocializációját és az elnök habitusát látja olyan tényezőknél, amelyek hatással lehetnek az Alkotmánybíróság szerepfelfogására. Határozott elképzelése van a szerzőnek az – 1996-ban különösen aktuális – aktivizmus és passzivizmus kérdéséről is: „... az alkotmánynak a hatalomgyakorlásról és az államszervezetről (a hatalmi ágakról) szóló normáinál kitenném az aktivizmus elé a *behajtani tilos* táblát. A civil résznél (például az alapjogoknál) szabadabb a jogfejlesztő szerep.” Különösen érdekes az 1996-ban megfogalmazott gondolatot összevetni egy 2005-ös interjúban elhangzott megállapítással. Míg 1996-ban úgy látta a szerző, hogy „A jogalkalmazás, a jogászság egésze relatíve kevésbé ismeri az alkotmánybírói döntéseket, az alkotmánybíráskodás

még nem igazán szervesült a jogász kultúrában vagy például a jogi oktatásban”, 2005-ben a következő megállapításra jut: „... amit nap mint nap elvégzünk, az lassan szervesül: az Alkotmánybíróság része az életünknek, és segített élővé tenni az Alkotmányt.” A két idézet egymásra vetítése során szembeszökő különbség természetesen nem a szerző következtetlenségének, hanem az Alkotmánybíróság elfogadottsága – kilencéves perspektívában is érzékelhető – növekedésének következménye.

A parlamenti jog témakörét feldolgozó fejezet hét tanulmányt tartalmaz, amelyek meghatározó parlamenti jogintézményeket járnak körül (frakciók, napirend előtti felszólalások); alkotmánykommentárként funkcionálnak (*Az Alkotmány 19. §-ának magyarázata*), a „kétharmados parlament” (az 1994–1998 közötti országgyűlési ciklus) tevékenységének közjogi értékelését tartalmazzák; és gyakorlati szempontból vizsgálnak elméleti kérdéseket (*A mai magyar kormányforma, A magyar alkotmány EU-konformitása*).

A magyar parlamenti jog de lege ferenda című tanulmányt a szerző mellett Dezső Márta, Sári János és Somogyvári István társ-szerzők is jegyzik. Számos progresszív gondolat fogalmazódik meg a 2000-ben, tíz évvel a mai parlamenti rendszerünk kialakítását követően közzétett tanulmányban. A szerzők a két kamarás országgyűlés létjogosultsága mellett tesznek hitet, oly módon, hogy konkrét javaslatokat fogalmaznak meg a második kamara (szenátus) választására, összetételére, funkcióira és a két kamara viszonyára vonatkozóan – amelynek létrehozása egyúttal a parlamenti képviselők létszámának csökkentésével és a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselete lehetőségének megteremtésével járna együtt. A törvényhozók létszámának megváltoztatása mellett a szerzők termé-

szetesen javaslatot tesznek a választási rendszerrel összekapcsolódó reformjára is. A képviselők jogállása, az Országgyűlés hatásköre, a törvényalkotási folyamat, a kormány és a parlament kapcsolatrendszere mind olyan kérdések, amelyekre a szerzők kitérnek módosítási javaslataik kapcsán, egyúttal rámutva a hatályos szabályozás és parlamenti gyakorlat számos problematikum pontjára is. Szemben a hatályos rendszerrel, amelyben pusztán az alkotmány elfogadásához szükséges szavazattöbbség különbözteti meg az Országgyűlés alkotmányozói és törvényhozói hatáskörét, a szerzők az alkotmányozó hatalom szervezeti elkülönítésére tesznek javaslatokat: ebben szerepe lehet a második kamarának, alkotmányozó gyűlés összehívásának, az alkotmány módosítás népszavazással való megerősítésének vagy annak a követelménynek, amely szerint az alkotmányt két, egymást követő parlament változatlan szöveggel kell hogy megszavazza. Figyelemreméltó a tanulmány törvényalkotásra vonatkozó azon javaslata, amely szerint az alkotmányban oly módon lenne kívánatos meghatározni a törvényhozási tárgyakat, hogy az adott tárgykörökön kívül a kormányt illesse a szabályozás joga. A szerzők azt a problémát is jelzik, amely szerint a kormányzat legalábbis ellentmondásosan vállalhat felelősséget azokról a törvényekről, amelyeket nem maga javasolt, vagy nem abban a formában, nem azzal a lényeges tartalommal fogadták el, amellyel azt előterjesztette. Számos más kérdés mellett a tanulmány a tényleges miniszteri felelősség ellentmondásos szabályozására is felhívja a figyelmet. A tanulmány külön érdeme, hogy a szerzők valamennyi vázolt probléma és megoldási javaslat kapcsán tekintettel vannak a rendszer kereteire és módosító javaslataikat is ebben a szellemben teszik meg: „... a parlamenti jog összefüggő rend-

szert, amelynek egyes elemeit csak egymásra tekintettel lehet módosítani, finomítani.”

A kötet negyedik fejezete tisztelgő, emlékező beszédek írásos változatát tartalmazza, amelyek – a szerző aktív közéleti szerepvállalásának bizonyosságaként – a legváltozatosabb alkalmakkor hangzottak el: a milleniumi, városi ünnepektől, 1956-os ünnepségen és szakkollégiumi beszélgetésen keresztül a tárlatmegnyitókka, konferenciákkal bezárólag. Kiemelésre érdemes, hogy a szerző akár Esztergom város köszöntése kapcsán is talál módot arra, hogy a hatályos magyar alkotmány jogtörténeti bevezetőjének hiányára hívja fel a figyelmet, kompromisszumos megoldást javasoljon az Alkotmánybíróság Esztergom–Budapest viszonylatában régóta vitatott székhelyproblémájának feloldására, vagy akár Bocskai István előtt tisztelegve a magyar történelem szuverenitásdeficitjét emlegesse fel.

Bibó István a humanista és moralista közjogász címet viseli az a tanulmány, amely megítélesem szerint e fejezetből kiemelésre kívánkozik. Ezen írás jóval több, mint Bibó István munkásságának, történelmi szerepének és két jól ismert írásának (*A szabadságszerető ember politikai tüzparancsolata*, *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*) értékelése: közjogi, közéleti és tudományos *ars poetica*. Megállapíthatjuk, hogy az alkotmányosságról, közügyekről és közösségről vallott, legfontosabb bibói gondolatok a kötet valamennyi tanulmányában visszaköszönek, így szerzőt méltán tarthatjuk – saját megfogalmazásában – a Bibó István iskolateremtő személyiségének követőiből álló, képzeletbeli „Tanszék” tagjának.

A kötet elolvasása után az olvasónak könnyen támadhat hiányérzete: a közjog rendszerében történő eligazodásban nagy segítségünkre lenne, ha az alkotmányjog számos más kérdéséhez kapcsolódóan is megfogalmazód-

nának a kötetben található, határozott álláspontok: a közösségi jog és az Alkotmány hierarchikus viszonyáról, a parlamenti jog lehetséges változtatási irányairól, alkotmánybírói szerepfelfogásról, jogi oktatásról olvashatunk ilyeneket. A kötetben található írások külön érdeme, hogy a feldolgozott témákhoz a szerző nem csupán a kutató kíváncsiságával, hanem a folyamatok tanújának, résztvevőjének biztos helyismeretével is közelít, legyen szó rendszerváltásról, alkotmányozásról, választási bizottsági vagy alkotmánybírói megbízatásról. Amint azt Soltész István is megjegyezte a könyvbemutatón: személyes hangvé-

telű gyűjteményes kötetet vehet kezébe az olvasó – amely ugyanakkor minden írásával egy egységes közjogi gondolatrendszerrel közvetít ismereteket. Jó szívvel ajánlható a jogi felsőoktatás valamennyi szereplője és azon kutatók, közéleti kérdések iránt érdeklődő olvasók számára is, akik nyitottak egy más szempontú közjogi, közéleti megközelítésre, amelyben „Az önszerveződő civil világ tartja hátán a mindenkori államot.” (*Kukorelli István: Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban. Budapest, Századvég, 2006*)

Pozsár-Szentmiklósy Zoltán

PhD-hallgató, ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

Kis magyar hadelmélet

Nagy Miklós Mihály szakmai tevékenységét és igényességét ismerve vettük kézbe a címe alapján első látásra könnyednek ható legújabb kötetét, majd – tanítványként ugyan kissé habozva, de mégis – tollat ragadtunk rövid bemutatására, benyomásaink közzétételére. Tettük ezt azért is, mert a *Hadiügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata* alcímet viselő könyv témája egybeesik a román geopolitikai gondolkodásra irányuló érdeklődésünk számos elemével. Véleményünk szerint ugyanis a földrajz alapú érvrendszer a 19–20. századfordulótól kezdve mindmáig a magyarországinál jóval szélesebb körben elfogadott, alkalmazott és tegyük hozzá, eredményesebb módszere a román stratégiaalkotóknak, ezért a szerző – utólagos és megbocsátó engedélyt feltételezve – munkáját „román” kutatásaink szemszögéből is átolvastuk.

Az esszékötet, a magyar katonai és geostratégiai gondolkodás megújítója, *Kovács Jenő altábornagy* munkásságát méltatva és példaként állítva, a hazai és egyetemes hadelmélet földrajzi vonatkozásait dolgozza fel. Elméleti

kérdésekben, okfejtéseiben a szerző alapvetően magyar és német forrásokra támaszkodik. Elemzése során a társadalom földrajzi műveltségéből indul ki, és azt vizsgálja, hogy „... mennyiben ismerhetők meg a világ jelenségei, pontosabban egyes háborús, hadügyi jelenségei, folyamatai a katonai földrajzi műveltség szemüvegén át.” (14.) A könyv minden egyes fejezetét áthatja a modern értelemben vett *katonai földrajzi gondolkodás* megteremtésének előmozdítása, amit mondandója következtetéseként sugall az olvasó felé.

Gondolatmenetét a *Táj és hadügy* című fejezettel nyitja, amelyben igazolja a *földrajz*- és a *hadtudomány* szoros, oda-vissza érvényesülő viszonyát, és elemzi e bonyolult függőségi rendszer széles spektrumát a tapasztalati tényezőktől kezdve (terep, ruházat, álcázás stb.) a politikai földrajzig. A két, önmagában is integráló jellegű tudomány metszetében számos interdiszciplínát, legalábbis interdiszciplína-gyanús területet találunk, melyek közül a katonaföldrajz rajzolódik ki legvilágosabban. A szerzőnek vélhetően nem állt szándékában új, köztes szakágak definiálása, azonban egyes esetekben célszerű lehet a közbeeső témakör